

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Honismereti Szakkör és Történeti Téka Sásdon¹

HONISMERETI MUNKA ÉS A HELYI TÁRSADALOM SÁSDON

Baranyában az 1950-es évek végén kezdődött meg a honismereti szakkörök szervezése. A Magyar Dolgozók Pártja 1954 februárjában hozott központi vezetőségi határozata a hazafias nevelés érdekében kötelezővé tette a lakóhelyismeret oktatását az általános iskolákban; a településtörténeti gyűjtőmunka módszertanát a Dunántúli Tudományos Intézet dolgozta ki. A központi direktíva mellett több helyen egy-egy lelkes népművelő, tanár vagy tanácselnök kezdeményezésére alakultak honismereti csoportok; Kémesen Zentai János, Egerágon a művelődési ház igazgatója, Kutnyánszky Géza, Pécsváradon pedig Gállos Ferenc munkája adta meg a kezdő lökést.²

Sásdon az elsők között, 1960. szeptember 8-án alakult meg a honismereti szakkör 16 fő részvételével; első elnöke Bodó László tanár, elnökhelyettese pedig Maksay Zoltán lett.³ A szervezet irányítását 1962-ben vette át Vajda József (1921–2010), aki kezdettől fogva motorja volt a honismereti munka szervezésének. Személyisége meghatározó szerepet játszott a szakkör fejlődésében: a későbbi vezető, Urvald Péter megfogalmazása szerint „beoltotta a környékbeli gyerekeket a helytörténet szeretetével”.⁴

Vajda személyes népszerűsége és a tagság munkájának színvonala egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a szakkör kezdettől fogva támogató közegben dolgozhatott. Munkáját a helyi tanács, az állami szervek, a vállalatok és lényegében az egész lakosság segítette, tevékenységét a helyi és a járási művelődési központtal is összehangolta.⁵ A települési krónika készítését támogatta a Művelődési Központ és Könyvtár, a római katolikus plébánia, az általános iskola tanári kara, és (szakmai felügyeleti szervként) a megyei levéltár.⁶ Ez a partneri hálózat a legutóbbi években tovább szélesedett: az immár önálló épülettel rendelkező szakkör rendszeresen biztosít rendezvényhelyszínt a város civil szervezeteinek, a lakóközösségeket pedig sátorral, sörpaddockal, mobil kemencével segíti. Ezek a szívességek nemcsak egy-egy

1 Köszönetet mondok Meggyesi Mónikának és Urvald Péternek, akik számos fontos adattal segítették a dolgozat elkészítését.

2 Összefoglalóan: *Erdős Zoltán*: Honismeret és helytörténetírás a Baranyai Művelődés hasábjain. Tudásmenedzsment XXII. 2021. 1. sz. 144–162.

3 *Vajda József*: Negyvenöt éves a Városi Honismereti Szakkör. Sásd és Vidéke XVI. 2006. 1–2. sz. 6.; A köztudatban felbukkant, hogy a szakkör 1960. január 6-án alakult meg, és hogy alapítója Vajda József volt. *Nógrádi László*: Egész éves ünnep a sásdi jubileum. Új Dunántúli Napló. XXVIII. 2017. febr. 18. 2.; *Simor Ferenc*: Vajda József. Honismeret XXXIII. 2005. 4. sz. 115.

4 *Nógrádi László*: Belenőtt a Városi Honismereti Szakkör. Sásd emlékeit őrzi a közösségéért is dolgozó Urvald Péter. Új Dunántúli Napló 2018. febr. 23. 5.

5 *Vajda József*: A honismereti szakköri tevékenység negyedszázadának eredményei Sásdon. In Baranya megyei honismereti emléklapok. Szerk.: *Timár Irma*. Megyei Művelődési Központ, Pécs, 1985. (Baranya megyei honismereti írások, IV.) 42.

6 *Vajda József*: Harmencöt éves a Sásd városi krónikaírás. Sásd és Vidéke XVI. 2006. 1–2. sz. 4–5.

program lebonyolítását teszik lehetővé, hanem hosszabb távon erősítik a szolidaritást és a város egészségét gazdagítják.⁷

A honismereti mozgalom és a szakköri munka – részben a közművelődés változó feltételei, részben az átalakuló kulturális és szabadidős szokások miatt – az 1980-as évek végétől megyszerte hanyatlásnak indult, 1992-ben már csak 45 működő csoportról tudott a honismereti szakkörök megyei referense.⁸ A sásdi szakkör azonban egyike volt azoknak a csoportoknak, amelyek változatlan megbecsülésnek örvendő és változatlanul magas színvonalon folytatták munkájukat. A szakkörnek az új évezred első éveiben 20 tevékeny, valamint 200 pártoló és tiszteletbeli tagja volt.⁹

A HONISMERETI GYŰJTEMÉNY

A mai Sásdi Történeti Téka gyűjteményének alapját Vajda József magángyűjteménye vetette meg, akinek fiatal korától szenvedélye volt a módszeres gyűjtés: „*Gyűjtöttem mindent, amit emberi kéz vagy a természet alkotott, főszedtem, hazavittem. Az édesapám kérdezte, hogy mi lesz itten? Mondtam neki, hogy ezt majd valahol be kell mutatni. Hitte is, nem is*” – emlékezett vissza Vajda József.¹⁰ A szakkör számára felajánlott gyűjteményt a tagság átgondolt ütemterv alapján gyarapította és feldolgozta, így az első 25 év alatt több mint 2000 okirat és tárgyi emlék jött össze. Ezek közül kiemelkednek a római leletek, a középkori okiratok, az 1848-as *Tizenkét pont* egy példánya, valamint a forradalmak és a tanácsköztársaság időszakát dokumentáló fotók. 1985-ben nyílt meg a helytörténeti kiállítás,

Az 1985-ben berendezett helytörténeti kiállítás (Új Dunántúli Napló 2010. szept. 8. 11.)

7 Nógrádi: Belenőtt i. m.

8 Timár Irma: A Baranya megyei honismereti szakköri munka. Honismeret. XX. 1992. 3. sz. 94–97.

9 Simor i. m.

10 Hegyháti portrék. Összeállította: Váradi Mónika Mária. Bp., 2008. 315.

melyet maga a tagság rendezett. A különösebb válogatás, tematizálás nélkül összeállított és a képalírásokot, kísérő szövegeket is nélkülöző tárlat ekkor három termet töltött meg.¹¹ A kiállítás – gyengeségei ellenére – példát és inspirációt jelentett a Hegyhát falvai számára hasonló helytörténeti gyűjtemények létrehozására.¹²

Egy 2009-ben elnyert pályázati támogatásnak köszönhetően a gyűjtemény önálló épületben kapott helyet.¹³ A korábbi kiállítás anyagából Winkler Ferenc muzeológus vezetésével és Pinczehelyi József segítségével egy vezérfonal alapján válogatást készítettek, minden tárgyhoz közérthető magyarázatot illesztettek. A kiállítás három fő egységből állt: a történeti rész a római kortól mutatta be Sásd fejlődését, a következő terem a dualizmus és a két világháború időszakába kalauzolta el a látogatót, és a neves sásdiakat mutatta be, a legkisebb teremben berendezett enteriőr pedig a kaszinónak állított emléket. A súlypontot tehát a XIX. század második fele és a XX. század első fele jelentette, amikor Sásd – városi rang nélkül, de járási székhelyként – virágkorát élte: regionális gazdasági centrumként és járásbírósi székhelyként pezsgő közéletnek és kulturális életnek adott helyet, társasági életét kaszinó, négy szálloda és üzletsor fémjelezte. A polgári kultúra emlékei mellett a gyűjtemény egy cukrász-, egy bognár- és egy asztalosműhely eszközeit, valamint a parasztság tárgyi kultúráját reprezentáló anyagot is tartalmazott.

Az új helytörténeti kiállítás első terme (Gerdei Sándor felvétele)

11 *Vajda*: A honismereti szakköri tevékenység i. m. 43.; Állandó helytörténeti kiállítás nyílt Sásdon. Dunántúli Napló XLII. 1985. dec. 1. 2.

12 *Csuti János*: Gyűjtemények raktáron. Új Dunántúli Napló XI. 2000. okt. 31. 4.

13 Az egykori Vízmű épületének korszerűsítésére: [*Katus Eszter*] *K. E. I.*: Oktatás, intézményfejlesztés. Új Dunántúli Napló XXII. 2012. ápr. 28. 10.; [*Katus Eszter*] *K. E. I.*: Eredeti „12 pont” is van a sásdi gyűjteményben. Új Dunántúli Napló XXIII. 2012. máj. 16. 2.

A Casino (Gerdei Sándor felvétele)

A 2010-es évek elejétől folyamatosan zajlott a múzeumi anyag digitalizálása, és múzeumpedagógiai hasznosítása, az iskolai oktatásba való beemelése. 2019-ig, a kulturális köz-foglalkoztatási program lezárultáig állandóak voltak a foglalkozások, a Téka emeleti termében elsős korosztálytól fogadta a gyerekeket, és színteret biztosított az iskolai hon- és népismereti szakkör foglalkozásaihoz is.

2010 után kimondott célként fogalmazódott meg, hogy a Téka gazdasági szempontból önfenntartó legyen. A látogatóktól sosem kértek belépti díjat,¹⁴ ezt azonban bőven pótolták az adományok, a testvérvárosokból érkező támogatások, valamint a pályázati források. Hogy a Téka mindezekről független, állandó bevételekre is szert tehessen, megindult a Rétes Fesztivál és a Sásdi Kolbásztöltő szervezése.¹⁵ Mindennek köszönhetően lehetőség nyílt az épület klimatizálására, egy projektor és a közösségi rendezvényekhez szükséges mozgatható kemma megvásárlására.

2019 fordulópontot hozott a Téka életében. Az épületben, amely immár civilek és nemzetiségek házaként működik tovább, helyet kapott a Német Önkormányzat és a Deutsch Klub Magyar–Német Kulturális Barátsági Egyesület. A történeti kiállítás második és harmadik termét ekkor megbontották, az enteriőr helyén német szobát alakítottak ki. Ugyan megvan a szándék a Történeti Téka fenntartására, az új kiállítás helyszíne és formája azonban egyelőre bizonytalan.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

A honismereti szakkör – a gyűjtőmunkával párhuzamosan – megalakulásától fogva alaptevékenységként folytat településtörténeti kutatásokat. A tagok kezdetben felosztották

¹⁴ Váradi i. m. 321.

¹⁵ Nógrádi: Belenőtt i. m.

egymás közt Sásd történetének egy-egy korszakát, kérdéskörét; egy-egy téma körüljárása nagyon fontos eredményeket hozott, például módszeres kutatómunka előzte meg a sásdi direktorium megalakulásának ötvenedik évfordulóját, amelynek során értékes források kerültek elő.¹⁶ Az eredmények összegzéseként, a település első írásos említésének 650 éves jubileumára nagymonográfia összeállítását tűzték ki célul. A regionális viszonylatban kiemelkedő színvonalú mű a megye legelismertebb kutatóit sorakoztatta fel, összesen 15 fős szerzőgárda közreműködésével készült el, és Füzes Miklós szerkesztésében jelent meg, 650 oldalas terjedelemben, 2000 példányban.¹⁷

A monográfia mellett a szakkör kezdeményezte és szervezte meg több más kiadvány elkészítését, megjelentetését. Önálló kötetben dolgozták fel a sásdi iskola és a tűzoltótérség történetét, a sásdi plébánia 1983-ig ívelő történetét az egyházi műemlékek bemutatásával, valamint elkészült a hegyháti települések monográfiája, helynév- és dűlőnévgyűjteménye – ez utóbbi pályázati díjnyertes mű –, és Vásárosdombó története.¹⁸

Az önálló kötetek és tanulmányok mellett a sásdi városi lapban számos kisebb írás is megjelent a település történetéről. Megyei és országos szempontból talán a szakkör egy-egy tagjának visszaemlékezései, gyűjtései – például az 1956-os forradalom sásdi eseményeiről szóló visszaemlékezés és fotódokumentáció¹⁹ – a legértékesebbek.

A helytörténeti kutatásokkal szinte szétválaszthatatlanul összefonódott a dokumentációs tevékenység, kortörténeti feljegyzések készítése, amelyet itt – egyedülálló módon – nem egy ember, hanem a szakkör egyik csoportja végzett. A munka Sásd „felszabadulás”-ának krónikájával, az 1944 novembere és 1945 júniusa közötti események naplószerű, de retrospektív bemutatásával kezdődött szemtanúk, résztvevők elbeszélése alapján.²⁰ Ennek folytatásaként 1964-ben, 1975-ben és 1982-ben a „felszabadulási” jubileum alkalmából a szakkör ismételten elkészítette a Sásd utolsó két-három évtizedének fejlődését bemutató összefoglalást.

A települési krónika készítése a megyei tanács 1971-ben kelt utasítása nyomán Sásdon azonnal megkezdődött. A kitűzött cél maradéktalanul megvalósult, hiszen olyan emlékmű készült az utókor számára, amely nemcsak megörökítette a település életének megannyi fejleményét, hanem – a „nép hangja”-nak sajátos perspektíváját megjelenítve – kritikus megjegyzéseket, értékeléseket is fűzött a leírásokhoz.²¹ Az 1977-es év krónikáját a megyei levéltár szakemberei kiemelkedőnek értékelték: „Eseménydús krónika, óriási forrásértékkel rendelkezik, a község életével részletesen foglalkozik. Egyéni, sajátos hangvételű, stilisztikai szempontból is igen hangulatos. A krónikában megismerkedhetünk a nagyközség lüktető életével. Nagyon jónak tartom, hogy a krónikáíró a honismereti szakkör munkájára építi fel a munkáját. Érdekes, tartalmas a dokumentumgyűjtemény.”²² Míg a legtöbb településen hamar elhalt a mozgalom (a 2000-es évek közepén Baranyában alig egy tucat te-

16 Sásd a forradalomban. Dunántúli Napló XXV. 1968. nov. 20. 5.

17 Sásd. Szerk.: Füzes Miklós. Sásd Nagyközségi Közös Tanács V. B., Sásd, 1982.

18 Vajda: A honismereti szakköri tevékenység i. m. 43.; Váradi i. m. 321.; A monográfia második köteteként aposztrofált plébániatörténetet kéziratként sokszorosították. [Szommer Ádám]: A sásdi plébánia története 1332–1335-től 1983-ig. [Sásd, 1983]

19 Sásd és Vidéke XXVII. 2017. 9–10. sz. 5–8.

20 A felszabadulás krónikája. Baranyai Művelődés I. 1975. 117–122.

21 Vajda: A honismereti szakköri tevékenység i. m. 43, 44–45.; Az 1975. évi krónika összefoglalója: Vajda József: Sásd nagyközség krónikájának összefoglalója. In Baranyai krónikáírás, 3. Szerk.: Bezerédy Győző. Baranya megyei Levéltár, Pécs, 1977. 60–65.

22 Zeleni Ferenc: A sásdi járás 1977. évi krónikáinak értékelése. In Baranyai krónikáírás, 4. Szerk.: Sándor László. Baranya megyei Levéltár, Pécs, 1979. 118.

lepülés vezette a krónikát), addig Sásdon a krónikairás továbbra is a szakkör munkájának egyik erősségét jelentette. A szakköri tagok a mindennapok során készített jegyzeteiket az év végén megvitatták és mintegy 100–150 oldalon, eredeti dokumentumokkal kísérvé összefoglalták. „Semmit sem hagynak ki: lehet az ritka természeti jelenség, extra virágzás, különös madárvonulás, jégeső, vihar vagy bármilyen rangú rendezvény.” Minden kötet végén összegző kritikát alkottak az évről, „hogyi mi tetszett a városlakóknak és mi nem, mi az, ami erősítette, netán csorbította a demokráciát”, és ezt az önkormányzathoz is eljuttatták. 2001 szeptemberében kiállításon mutatták be a 30 év során keletkezett krónikákat, és ugyanekkor tűzbiztos páncélszekrényben helyezték el az eredeti köteteket.²³

A krónikairással a 2010-es évek elején hagyott fel a szakkör: a változó jogi környezet (a személyiségi jogok és az adatkezelés kötöttségei) megnehezítette, a nyomtatott és online sajtóban megjelenő adattömeg pedig részben feleslegessé is tette a város életének aprólékos dokumentálását.

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS

A szakkör tagsága kéthetente találkozik, és ezek felett évente szerveznek egy-kétnapos szakmai, helytörténeti kirándulásokat is.²⁴ A nagyközönség számára rendszeresen tartanak ismeretterjesztő előadásokat, pódiumbeszélgetéseket és kiállításokat.²⁵ Ezek között kiemelkedő helyet foglalt el a 2016 novemberében megnyílt, a GULAG-emlékévhöz kapcsolódó *Barakkba zárva – életre ítélve* című vándorkiállítás, amelyhez saját programelemeket fűztek: felavatták a Sásdról elhurcoltak emléktábláját és bemutatták a malenkij robothoz kapcsolódó helyi oral history-gyűjtésük eredményeit és fotóarchívumukat.²⁶

A szakkör érdeme a város 14 történelmi emlékhelyének felkutatása és megjelölése. 1992-ben avatták fel Bedenicz József 1848-as honvéd emléktábláját, néhány évvel később pedig sikerült az „elfeledett tábornagy”, az Oroszlón birtokos Rakovszky báró, ’49-es vértanú azonosítása és emlékének megörökítése.²⁷ A reflektálatlan lelkesedés azonban olykor furcsa anomáliákhoz vezetett: a Bedenicz-emléktáblát annak a Feltámadás-kápolnának a falán helyezték el, amelyet 1853-ban éppen a szabadságharc utáni „visszarendeződés” emlékére építtetett Szalay Antal plébános. A képet tovább tarkítja, hogy a kápolnától nem messze fekszik az 1866-ban megölt betyár, Rigac Jancsi sírja, melyet 2018-ban alsómocsoládi segítséggel állítottak helyre.

A történeti tudás mélyítését és a helyi identitás gazdagítását célozza az ismeretterjesztés klasszikus formáinak újragondolása. A szakkör 2017-ben megrendezte az emlékezetes Városrészek Vetélkedőjét,²⁸ és több alkalommal szervezett várostörténeti sétákat, beszélgetéseket régi, jeles sásdiakkal. Ezek mellett a Téka a Múzeumok Éjszakája és a Múzeumok Őszi Fesztiválja országos akciónapokhoz is csatlakozott. Kimondottan a helyi közösséget szolgálják a Húsvéti Zsongás és az Adventi Készülődés rendezvényei.²⁹

23 [Mészáros Attila] M. A.: Az elfelejtett tábornagy. Új Dunántúli Napló XII. 2001. máj. 16. 7.; Csuti János: A jövőnek szánt múlt. Példa lehet a hegyháti krónikairás. Új Dunántúli Napló XII. 2001. szept. 3. 7.

24 Pl.: Molnár Attila: A Honismereti szakkör [!] 2001. évi kirándulása. Sásd és Vidéke XIII. 2001. 7. sz. 7.

25 Vajda: A honismereti szakköri tevékenység i. m. 44.

26 Ujhelyi Csilla Katalin: „Barakkba zárva...” Sásd és Vidéke XXVI. 2016. 9–10. sz. 11–12.

27 Vajda: Negyvenöt éves i. m.; Március 15-i ünnepségek Baranyában. Új Dunántúli Napló III. 1992. márc. 13. 3.; Mészáros i. m.

28 Nógrádi: Egész éves ünnep i. m.

29 A közösségi programokra: [Katus Eszter] K. E. I.: Tapasztalatot adnak át a díszítők. Új Dunántúli Napló XXVII. 2016. márc. 11. 6.

A szakkör és a Téka kifejezett célja, hogy közösségi rendezvények, a fiataloknak szóló élményszerű programok révén örökössé tegyék a szülőföld szeretetét és a város történetének ismeretét – erre utal a Téka szlogenje: „*Ahol mindig történik valami*”.

ÖSSZEGZÉS

A Sásdi Honismereti Szakkör és az égisze alatt létrejött Történeti Téka több évtizedes tevékenységében szétszalazhatatlanul összefonódik a magas szintű helytörténeti kutatómunka, a közösségi tudás létrehozása és őrzése, a közösség szerveződés, valamint a helyi kulturális örökség birtokba vételét és a lokális identitás megélését célzó örökségesítés. E négy csapásirány egységének alapvető feltétele az elvégzett munka mély társadalmi beágyazottsága. Ez annak ellenére is igaz, hogy az amatőr mozgalmak gyermekbetegségeit nem minden tekintetben sikerült meghaladni.

A szakkör megalakulásához és tartós működéséhez nélkülözhetetlen volt egy rátermett vezető, aki szervezte a munkát, és akinek személyes példaadása tucatnyi embert ragadott magával. Ugyanilyen alapvetőnek bizonyult azonban a helyi társadalom fogadókészsége is. E két pólus együttműködésének köszönhető, hogy a szakkör – mint tudományos műhely és mint közösség – hosszú távon is működőképes lehetett, és ez nemcsak maradandó értékek születését, hanem a helyi társadalom erősödését is magával hozta.

Erdős Zoltán

HÍREK

Újjáépítik a gyimesbükki Rákóczi-várat. Románia Fejlesztési Minisztériuma 6,7 millió lejes finanszírozást hagyott jóvá a gyimesbükki Rákóczi-vár újjáépítésére. – *Közös örökségünk megújulásának szempontjából mindenképp fontos időszakot élünk: ma örömmel jelenthetjük be, hogy Gyimesbükön megújul a XVII. századi Rákóczi-vár. A helyieket dicséri leginkább ez az eredmény, akik összefogtak. A kormányzati csapat a Fejlesztési Minisztériumon keresztül támogatja a vár megújulását –* mondta 2021 szeptember végén Kelemen Hunor miniszterelnök-helyettes. – *Az egykori határon fekvő várom történelmi jelentőségű az erdélyi magyarok számára, ezt a fontos műemléket, történelmünk egy darabját újjáépítjük –* fogalmazott Cseke Attila fejlesztési miniszter. *A gyimesbükki Rákóczi-várat a XVII. században építették fel, Bethlen Gábor fejedelem idejében vagy kis idővel azután. Egy évszázaddal később a vár nevét adó II. Rákóczi Ferenc megerősítette az őrtoronyt. A felújítási munkálatok során az épületet korhű építőanyagokból helyreállítják, és egy kiállítótermet, illetve egy kávézót rendeznek majd be benne a látogatók számára. –* 1710 után, az építmény bővítését követően a várat vesztegzárként is használták. *A vámszedőhelyként működő őrhely így egy harmadik szerepet is kapott, tíz napra helyezték karanténba, vesztegzár alá azokat, aki átlépték a határt azért, hogy a betegségek terjedését megfékezzék –* mutatott rá Cseke Attila. *A Fejlesztési Minisztérium a finanszírozási szerződés aláírását követően elindíthatja a közbeszerzési folyamatot, azt követően pedig elkezdődhet az építkezés. A vár újjáépítését 2023 végéig fogják elvégezni.*